

Bárcki Géza 70 éves

Bárcki Géza akadémikus, egyetemi tanár, egyetemünknek tíz éven át tanára, évkönyvünknek pedig egy évtizeden át szerkesztője, 1964. január 9-én töltötte be 70. életévét.

Bárcki Géza klasszika-filológusnak indult, majd hosszas és kényszerű franciaországi és svájci tartózkodása alatt kitűnő gyakorlati francia tudását kamatoztatva, a romanisztikát kezdte művelni. Egyetemi magántanárságot is romanisztikából szerzett. A Trefort utcai gyakorló gimnáziumban mint francia szakos vezető tanár működött.

A harmincas években már erősen foglalkoztatták a magyar-francia nyelvi kapcsolatok. Ennek az érdeklődésnek értékes terméke A Magyar Nyelvtudomány kézikönyvében megjelent (I, 12 f a) *A magyar nyelv francia jövevényszavai* című összefoglalása (1938). Egy tervezett, de végül is meg nem jelent egynyelvű kis értelmező szótár munkálatai — amelynek magam is munkatársa voltam — adhatták meg Bárcki Gézának az indítékot arra, hogy a magyar nyelvtudomány felé forduljon. A szótár szerkesztőbizottsága ugyanis őt kérte fel arra, hogy a készülő köznyelvi szótárhoz etimológiai utalásokat írjon. A szótár a főszerkesztő halála következtében és anyagi támogatás híján nem jelent ugyan meg, de Bárcki Géza nem hagyta abba a munkát, hanem jelentékenyen kibővítve és teljes tudományos apparátussal fölszerelve 1941-ben kiadta a *Magyar Szófejtő Szótárt*. Ezzel egy csapásra a legismertebb és legtöbbet idézett magyar nyelvészek közé jutott.

A szófejtő szótár a legkeresettebb könyvek közé tartozik itthon és külföldön egyaránt. Legtöbbet forgatott kézikönyvünk. Ha van etimológiai ötletünk, első dolgunk, hogy szótárához forduljunk. Általában a legtöbbet használt, legtöbbet idézett és fogalomná vált könyveket szoktuk csak szerző nélkül idézni. Bárcki Géza számára a legnagyobb dicsőség, hogy a már névtelenül idézett kézikönyvek, a NySz., OklSz., EtSz., TMNy. „sorsára jutott” a SzófSz. is. Minden kitűnő összefoglaló munka egyik legfőbb érdeme az, hogy rámutat a tennivalókra, fölhívja a figyelmet az eddigi kutatások gyenge pontjaira. A SzófSz. nem kompiláció, de nem is lehet az, hiszen a szerzőnek a sok, egymásnak ellentmondó magyarázat között kellett sokféle szempont mérlegelésével döntenie, állást foglalnia. Számos új, először közölt etimológia is napvilágot látott művében. A SzófSz. mutatott rá először arra, hogy a világszerte elismert magyar szófejtő irodalom ellenére is a magyar köznyelvi szókincsnek milyen nagy tömege ismeretlen eredetű. A magyar szófejtésnek ezérett hatalmas lendületet adott Bárcki pompás kézikönyve. Hogy az ismeretlen eredetű szavak száma azóta csökkent, hogy számos etimológia módosult, abban nem csekély része van a SzófSz. ösztönző hatásának, amely először adott teljes áttekintést a magyar köznyelvi szókincs eredetéről.

Már a francia jövevényszavakról szóló összefoglalása is megvillantotta Bárczi egyik nagyszerű tudós erényét, az összefoglaló, szintetikus látásmódot, de ezt az erényt a szófajti szótár bontakoztatta ki teljes pompájában. A miniszterium 1941-ben a tragikus hirtelenséggel elhunyt Csúry Bálint debreceni tanszékére nevezte ki. Több, mint tíz évig oktatta, nevelte a debreceni egyetemen a magyar szakos hallgatókat, többszáz középiskolai tanár és tekintélyes tudósgárda került ki keze alól. Ő szerkesztette a Csúry Bálinttól megindított évkönyvünket, először *Magyar Népryelv*, majd *Magyar Nyelvjárások* címen. A „romanista” nemcsak hogy megismerkedett a magyar nyelvtudomány minden ágával, hanem alkotó módon művelte, tovább is fejlesztette azokat. A helyi örökségképpen Debrecenben megindult és szép eredményeket felmutató nyelvjáráskutatás vezetését, irányítását is kezébe vette. A több sikertelen próbálkozás után végre meginduló nyelvátlasz-munkálatok első megszervezésével, a kérdőívek kidolgozásával, a próbagyűjtések megindításával a későbbi nyelvátlasz-munkálatoknak is nagy szolgálatokat tett. Mikor felszabadulásunk után a most befejezéshez közeledő nyelvátlasz-munkálatok megindultak, kezdetben tanácsadóként, majd a munkálatok irányítójaként több, mint egy évtizedig hasznos tanácsokkal, megszívlelendő iránymutatással volt segítségére a munkaközösségnek. Részt vett a közös ellenőrző kiszállásokon, munkamegbeszéléseken. Sok egyéb elfoglaltsága mellett a nyelvátlasz számára mindig szakított időt.

Mikor egyetemi tankönyvek megírásáról volt szó, számos magyar nyelvészeti diszciplínában Bárczi Géza volt az egyetlen, aki alkalmasnak bizonyult erre a feladatra. Egymás után jelentek meg az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek sorozatban a következő kézikönyvei: *Fonetika*, *A magyar szókincs eredete*, *Bevezetés a nyelvtudományba*, *Magyar hangtörténet*, *Magyar történeti szókincsek I. A szótövek*. Szinte egymaga alkotott a sorozatban annyit, mint a többi szerző együttvéve. Egyetemi tankönyvei több kiadást is megértek, ma is nélkülözhetetlenek. Egyes tankönyveit, így elsősorban Magyar hangtörténetét több bíráló érte: túlságosan részletesnek, nehezen tanulhatónak mondták. A bíráló részben jogos, de az kétségtelen, hogy a legtöbb ilyen jellegű munkából Bárczié volt az első összefoglalás, és mint ilyennek, egyszerre kellett betöltenie a tudományos kézikönyv és az egyetemi tankönyv szerepét is. Világos, hogy két — gyakran egymásnak ellentmondó — követelménynek nehezen felelhet meg egy könyv. Bárczi a tudományos kézikönyv igényeit választotta. Meggondolása bölcs előrelátásra vall, hiszen egyetemeink óriási létszámnövekedése miatt a tanszékek száma is és az előadók száma is a felszabadulás előttinek többszörösére duzzadt fel. A fiatal, kezdő előadóknak és gyakorlatvezetőknek nélkülözhetetlen egy-egy olyan tudományos kézikönyv, amely a tudományos kérdéseket fölveti, megadja a rájuk vonatkozó szükséges irodalmat, végül tagolja, rendszerezi az előadandó anyagot. Rendes hallgatóknak, az órák rendszeres hallgatása mellett nem jelentettek tankönyvei nagyobb nehézséget, sőt nagyszerű segédeszközül szolgáltak a szűkös óraszám miatt elő nem adható anyag megtanulásában. Csak az esti és levelező hallgatók tekintették túlságosan tudományosnak előadásmódját. Ha azonban a felsőoktatási reform folytán új egyetemi tankönyvek megírására kerül sor — ezeknek írásába remélhetőleg Bárczi Géza is bekapcsolódik —, ezek mindenképpen Bárczi Géza eredményeire fognak támaszkodni, bárki is írja őket, hiszen könnyebb egy gazdagabb anyagú, tudományos apparátussal megírt kézikönyvből tankönyvet készíteni, mint fordítva.

Bárcki Géza tudományos munkásságából kiemelhetjük még Kossuth-díjas könyvét, a sokszor idézett *A tihanyi apátság alapítólevele, mint nyelvi emlék* című művét (Bp. 1951). Ebben példát ad egy fontos nyelvemlék alapos, részletekbe menő feldolgozására. Műve mintául szolgált több részletes nyelvemlék-monográfiának. Közülük csak kettőt említek: B. Lőrinczy Éva könyvét a Königsbergi Töredékről és Imre Samuét a Szabács Viadaláról.

Egy új tudományág, a *nyelvjárástörténet* is nagyrészt az ő ösztönzésének köszönheti létét. *Régi magyar nyelvjárások* (Néptud. Int. 1947) című úttörő tanulmánya nyomán, valamint *A történeti nyelvjáráskutatás* (MNy. XLIII, 81) és a *Nyelvjáráskutatásunk időszerei feladatai* című előadásában (I. OK. VI, 80 kk.) vázolt irányelvek alapján számos kutató indult meg ezen az úton, és ért el jelentős eredményeket (Benkő Loránd, Papp László, Abaffy Erzsébet és mások).

Nem akarom ezúttal felsorolni kisebb terjedelmű értékes tanulmányait, szövejtéseit, amelyek főleg a Magyar Nyelv hasábjain láttak napvilágot. Néhány elvi jelentőségűt azonban mégis meg kell említenünk: *A pesti nyelv* (MNy. XXVII—XXVIII, és kny.), *A városi népnyelv kérdéséhez* (MNépn. III, 70), *Jegyzetek a budapesti népnyelvről* (uo. IV, 71), *Egy kezdődő magyar hangváltozás* (uo. VI, 111), *A magyar nyelvaitasz munkálatai* (Mnyj. I, 145), *Az igei átvételek kérdéséhez* (MNy. XLIV, 81), *A nyelvi elkülönülés és egységesítés* (uo. 231), *A magyar nyelvtörténet korszakai* (uo. XLVI, 1), *A nyelvművelés elvi kérdéseihez* (uo. XLVII, 10), *A nyelvtudományi kritikáról* (uo. XLIX, 4), *A magyar személynevek XVI. századi történetéhez* (uo. LII, 144), *Nyelvjárás és nyelv* (uo. 393) stb.

Mint finnugor nyelvésznek meg kell említenem, hogy Bárcki Géza a finnugor nyelvtudományt sem hanyagolta el. Szövejtéseiben és nyelvtörténeti munkáiban nyomon követte a finnugor nyelvtudomány eredményeit. A második világháború nehéz éveiben az óvóhelyen osztályot tanult, és Steinitz szövegeihez szótárt készített magának. A budapesti finnugor kongresszuson kellemes meglepetés volt számomra, hogy Ravila akadémikussal franciául kezdtek el beszélgetni, majd amikor olyanok is bekerültek a társaságba, akik nem tudtak franciául, a társalgás részben finnül, részben magyarul folyt. Mikor a két tudós ismét kettesben maradt, észre sem véve a változást, úgy folytatták a beszélgetést, hogy Ravila finnül, Bárcki pedig magyarul beszélt — és nagyszerűen megértették egymást. Ekkor jöttem rá, hogy Bárcki finnül is jól ért.

A nyelvművelés területén nem csekély része volt a sportnyelv megmagyarosításában. Bács megyei Géza néven írta ilyen tárgyú cikkeit. A sportnyelve ifjúkoromban még teljesen idegen volt. Akkor még *bekkekről*, *trénerekről*, *rekordokról*, *halfokról* írtak az újságok, beszéltek a gyerekek. A mai ifjúság már *hátvédeket*, *edzőket*, *csúcsokat*, *összekötőket* ismer csak. A magyar sportnyelv megteremtése és elterjesztése olyan tüneményes gyorsasággal sikerült, amelyre példát csak Kazinczy idejéből, a nyelvújítás hőskorából ismerünk.

A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak Bárcki Géza régtől fogva választmányi tagja, évek óta elnöke. Egyéni munkáin kívül irányító szerepet vállalt nemcsak a Magyar Nyelvjárások Atlaszának munkálataiban, hanem számos más akadémiai munkaterületen, tervmunkában, így a Szótári Bizottságban is, elnöke a Magyar Nyelvtudományi Munkabizottságnak, tagja a MTA Nyelvtudományi Intézet Tudományos Tanácsának, opponense számos kandidátusi és doktori értekezésnek. Az ő vezetése alatt indultak meg az *Új Magyar Tájékoztató* munkálatai. Alig van a magyar nyelvtudománynak az elmúlt másfél

évtizedben olyan nagyobb szabású vállalkozása, amelyben Bárczi Gézának ne volna jelentékeny szerepe.

Nem idegen tőle a névtan sem. Néhány kisebb idevágó cikke után *A magyar szókincs eredete* című művének második kiadásában rövid, de igen alapos, mélyreható szintézisét nyújtja mind a személynevek, mind a helynevek történetének.

Végül örömmel említjük meg a közelmúltban megjelent pompás könyvét, *A magyar nyelv életrajza* című népszerűnek szánt, de a művelt nagyközönségen kívül a szakembereket is elsősorban érdeklő összefoglalást. Mivel e könyvet évkönyvünkben még ismertetjük, itt nem térünk ki rá bővebben.

Bárczi Géza tizenegy évet töltött Debrecenben, dékán is volt egy évig. Bár igazi otthona mindig Csillaghegy maradt, debreceni kollégái tisztelték és szerették, magukénak érezték. Tréfásan szokták emlegetni, de komolyan gondolom, hogy Bárczi Géza Pestre való távozásával olyan úr támadt a debreceni egyetemen, hogy csak ketten tudják betölteni.

Emberi magatartását a kedves közvetlenség jellemzi. Ellentétben számos tudós kollégájával, rá igazán nem jellemző a hiúság és sértődöttség. Ki az, akit életében nem ért még sohasem valódi vagy vélt mellőzés, bántás? Van, aki évekig elrágódik sérelmein. Bárczi Gézát ilyen szempontból „realpolitikusként” ismerem. Neki a tudomány ügye mindig előbbre való volt, mint saját személyes hiúsága. Ha megbízták valamilyen munkával, jó szívvel elvállalta — ha el tudta vállalni —, nem utasította vissza álszerénységből, hogy azután azon keseregjen, hogy lemondását el is fogadták. Tudományos meggyőződését a legnehezebb időkben sem adta föl. Az új irányokkal igyekezett megismerkedni. Tárgyilagosan látott tanulmányozásukhoz. Nem az eleve csatlakozás vagy az eleve elutasítás álláspontjára helyezkedett. Ha az új irányzattól fel tudott valamit használni, azt értékesítette. Korábbi nézeteit nem egyszer az újabb eredmények alapján módosította. Nem ragaszkodott makacsul egyes saját magától is meghaladottnak ítélt állásfoglalásához, de sohasem szegődött a legfrissebb, legdivatosabb irányzatok lelkendező apostolaihoz sem. Tudós pályáját az egyenes vonal, nem a szédületes hajtűkanyarok jellemzik. A jubiláló tudósnak, Évkönyvünk régi munkatársának és volt szerkesztőjének ezúttal is töretlen munkakedvet, jó egészséget kívánunk a magyar nyelvtudomány javát szolgáló szép és eredményes munkájához.

KÁLMÁN BÉLA